

Sándor János

AZ ELSŐ MAGYAR OPERÁK SZEGEDEN

„Szeged városában is megjelent a Magyar Játék Szini Társaság – adta hírül a Magyar Kurir 1800. június 20-i száma, – és az el mult Májusban az itt lévő Publicimmal is meg kóstoltatta azon édes gyönyörűséget mellyet Nemzetünk Anya nyelvének az illyentén tárgyra való alkalmaztatásából érezhet.”

Mivel a városháza színházterme még csak épülő félbe van, a városatyák ingyen Kelemen László és társulata rendelkezésére bocsátják a középkori Felszeged plébániatemplomát, a már csak raktárnak használt Szent György-templomot. A mai Dózsa György Általános Iskola helyén állott, nagyjából 17x17 méteres épületben rendezik be az alkalmi teátrumot. A Kelemen szerint ingyen fuvarral is segített Társaság április végén érkezik Szegedre és május első napjai azzal telnek, hogy a pusztatemplomot a játékok tartására alkalmassá teszik. A hivatásos magyar színészek első szegedi előadásukat 1800. május hatodikán tartják. Műsorukon a Tutorság alól felszabadult ifjú című vígjáték szerepel.

Mindössze öt nap telik csak el, és az uszadékfából ácsolt színpadon, május 11-én, felcsendülnek az első szegedi operaelőadás, a Ferrando és Jeriko dallamai. Zenéjét Kaurer Ferdinánd (1751-1831) osztrák muzsikus, a bécsi józsef-majd leopoldvárosi színházak karmestere, az ünnepelt Singspiel szerző, több mint 100 opera komponistája írta kinek zongorára tett magyar tánc-ai három füzetet töltenek meg.

Felmerül a kérdés: lehet-e magyar operaelőadásnak nevezni ezt a spektakulumot? A válasz: magyar nyelvűnek mindenképpen igen! Az énekszövegek ugyanis nem a szerző nyelvén, németül, hanem Kótsi Patkó János magyarra ültetésében, nemzeti nyelvünkön hangzanak el. A zenekar élén is magyarajkú muzsikus áll: Szerelemhegyi András (1762-1826) személyében.

A kecskeméti születésű zenésznek – eredeti nevén Liebenbergernek – „attya született német volt és mégis fia annyira tökéletesítette magát a magyar nyelvben, hogy a született magyarral vetekedik” – áll a kecskeméti magisztrátus 1798 évi jegyzőkönyvének augusztus 18-i bejegyzésében. A német ajakkal, de magyar szívvel született Szerelemhegyi harmincegy esztendősen, 1793-ban beáll a három évvel korábban megalakult Kelemen László-féle, első magyar színtársulatba. Bár szerelmes színésznek szerződik, valójában korrepetitori teendőket lát el, és megtanítja a színészeket a hang-

jegyek ismeretére, hogy szerepüket kottából tudják elsajátítani. Az operák jobb megértése érdekében pedig a szövegekönyveket magyarra fordítja.

Első munkája a Priz, Schnudi und Prinzessin, Evakathel – magyar címén Pikkó herceg és Jutka Perzsi című német opera átültetése. Zenéjét Chudy József (1753-1812) zongoraművész, a Kelemen társulat karmestere szerezte. Ezt az 1793. május 6-án, Budán bemutatott, 2 felvonásos énekes játékot tartjuk az első magyar operának, melynek zenéje azonban elveszett. A jól sikerült fordítás után Szerelemhegyi sietve magyarra teszi Paisiello olasz zeneszerző Schikaneder szövegeire írt két operáját, A lantosok vagyis a víg nyomorúságot és A magokkal elhittett Filozófusokat is. Az időközben elkallódott szövegekkel együtt összesen tíznél több fordításáról tudunk.

Az opera magyarításáért sokat tevő Szerelemhegyinek – ki egy Pest vármegyéhez intézett beadványában nem csak a textus fordítása, hanem a muzsika „Nemzeti Melódiákra alkalmazása” mellett is érvel, néhány lefordított operaszövege a későbbi években színre kerül a Tisza partján is.

Az első zenéjében és szövegében is magyar szerzőtől származó, a színháztörténész Szmollény Nándor által vígoperának, ám alkotója szerint csupán énekes játéknak nevezett mű bemutatójára 1800. május 27-én kerül sor Szegeden. Az előadást, egy nemrég birtokomba került, eddig nem ismert dokumentum szerint, már nem a Szent György-templomban, hanem a Palánkhoz közelebb eső – valahol a mai Glattfelder tér tájékán álló – használaton kívüli sópajtában tartják. A zene és a szöveg szerzője is a Kaurer opera fordítója: Kótsi Patkó János (1763-1842). A mű címe: A havasi pásztorlányka.

Kótsi kalandos úton jut az erdélyi magyar színpadra. A kolozsvári református kollégium elvégzése után tisztként szolgál a Splényi huszárezredben, majd kvietál és 1792. november 11-én, már mint színész, ő mondja ki az első szót az enyingi ifjak által alapított Magyar Játszó Szín első előadásán. Nem telik el egy esztendő, s 1793-ban már ő a társulat igazgatója. Az erőskezü vezető 1803-ban megalkotja és augusztus 8-án tizenkét színésszel aláírja az „erdélyi magyar játszószín constitutioját és törvényeit”. E szabályzatban pontosan meghatározza a muzsikamester kötelezettségeit és jogait is.

E szerint a karmesternek napi két órát kell foglalkoznia a zenekarral, köteles hat hónaponként egy operát írni, meggátolni minden hangoskodást, veszekedést, fegyelmezetlenséget. Az olyan zenészt vagy énekest, aki késett a próbáról, és ezzel akadályozta a munka megkezdését, egy forint büntetéssel sújtották. De egy havi gázsijába került a zenemesternek, ha nem írta meg a félévénként kötelező operáját. A szabályzat a jogdíjról is rendelkezett,

olyanformán, hogy ha a karmester az előírt évi két munkán túl szerez zenét, a bevétel negyedét kapja, amit köteles a szövegíróval megosztani.

A magyar zenés színpad megteremtésében úttörő szerepet játszó Kótsi Patkó János jelentősége elsősorban abban áll, hogy számos színmű és operaszöveg magyarra tevésével használható, drámai és zenedrámái színpadi nyelvet alakít ki. Szegeden előadott zenés játékát, A havasi pásztorlánykát még 1799-ben, Debrecenben mutatták be. Ott igen nagy sikert aratott és könyv formájában is megjelent. Sajnos csak a szöveget nyomtatták ki, és így a zenéjét nem ismerjük. Mint ahogy azt sem, hogy az előadást hogyan fogadta 1800-ban a szegedi publikum.

Legközelebb 1803. szeptember hatodika és október harmadika között játszik magyar társulat Szegeden, éppen Kótsi igazgatása alatt. A bemutatott 17 előadásból 3 énekesjáték és 2 opera. Az énekesjátékok közül a Tündérek érdemel figyelmet. Szövege Kótsi munkája és zenéjét is ő állította össze Haydn Teremtés oratóriumának IV. tételéből.

Az Égiháború vagy az iskolamester c. „mulatságos nagy opera” zeneszerzője az a Dittersdorf, aki Gluck-kal közös itáliai turnéján hegedűvirtuózként szerepelt, s akit a német vígopera megalapítói között tartanak számon. Az operának Kótsi csupán fordítója, de a dán Holberg A kontraktus, vagy elváltozott leánykérők című darabját már nem csak lefordítja, hanem átdolgozza és zenét szerezve hozzá két felvonásos vígoperát alkot belőle. Kár, hogy Kótsinak e szerzeménye sem maradt fenn.

A következő, magyar operához kapcsolódó eseményhez egy kis kitéréssel juthatunk. A városi tanács irattárában egy latin nyelvű levél található, 1816. március 16-ai pesti keltezéssel. Ebben a helytartótanács megrója a szegedi városatyákat, mert „büntetésre méltó” a „Cserny György” című darabot a városban engedték bemutatni. (SzVT ir. 1343/1816)

Mi is ez a Cserny György című darab? A dráma a török ellenes Karagyorgye felkelést, a szerviánusok belgrádi győzelmét, tehát korabeli eseményt állít színpadra. A történetet Balog István úttörő színész dolgozta fel és a 15 esztendő Mátay Rothkrepf Gábor szerb és magyar népdalokat szöve a szövegbe, megzenésítette. A bécsi népszínpadok hatását tükröző zeneművet a pesti Rondellában 1812. szeptember 15-én mutatták be. Miután a darab népfelkelést ábrázol, a cenzúra betiltja. Ezért „büntetésre méltó” cselekedet későbbi színre állítása. A partitúra megtalálója, Várnai Péter szerint, mert a szöveg és a zene szerzője is magyar, e művet joggal lehetne az első magyar daljátéknak tekinteni.

Mivel színjátékosok abban az időben nem tartózkodtak Szeged városában, az előadás létrehozói feltehetően diákok, esetleg magyar vagy szerb ajkú

műkedvelők voltak. Ha magyarok adták és a Balog-Mátray változat került színre, akkor ez az első fennmaradt magyar daljáték, amelyet előadtak Szegeden. Ennek igazolásához azonban még időre és főleg megdönthetetlen bizonyítékokra van szükség.

Amíg a mai tudásunk szerinti első nemzeti opera felcsendül Szegeden, még jó néhány esztendő telik el. Azonban ezek az évek sincsenek zenei esemény nélkül. Említésre méltó Kilényi Dávid zenés társulatának 1827. július kilencedikétől huszonkettedikéig tartó szegedi vendégjátéka. Egy régi kútfő szerint a 24 tagú muzsikai karral érkező Erdélyi Nemzeti Színjátszó Társaság „utazásának célja bebizonyítani a testvérhaza magyarságának, hogy a magyar nyelv igen alkalmas az énekes játékokra és operákra, hogy nemzeti csinosodást tárgyazó mutatványaikkal az anyanyelv pallérozását is elősegítik, valamint, hogy példáját adják szorgalmatos igyekezetőknek a dicső szomszéd atyafiak előtt.” A társaság kitűnő énekesekből áll. A csengő hangú tenorista Pály Elek, a több hangszeren játszó, zenét is szerző baritonista Szerdahelyi József, a basszista Udvarhelyi Miklós és Szilágyi Pál, valamint Déryné az együttes erősségei. A muzsikai kar vezetője Heinisch József zeneszerző.

„Miért voltak meglepők operaelőadásaink? – kérdi Egy nagypapa regéi unokájának című visszaemlékezésében Szilágyi Pál és rögvest felel is rá: – egyszerűen fejtem meg. Déryné asszony akkor volt hangjának aranykorában. Ha bár nem is volt iskolázott olasz énekesnő, de kellellemel párosította énekét játékaival. Ő kitűnő színésznő volt, a többi énekesek is jó színészek lévén, összeházaszták a drámát az operával, s e boldog házasság szülte a precisiót”.

Előadásukban csendülnek fel először Szegeden 1827. július kilencedikén Rossini Tolvaj szarkájának, 21-én Weber Bűvös vadászának, a következő napon pedig Meisel Három század című operájának dallamai. Azonban ezek még mindig csak magyar nyelven énekelt operaelőadások.

Még hat évet kell várni, hogy ismét Szegeden fellépő Kilényi-féle társulat az első magyar operának tartott Béla futását bemutassa. Ekkor a legendás énekesnő, Déryné már nem az együttes tagja. Bármily különös, a Béla futásának keletkezése is Kótsi Patkó János személyéhez kötődik.

Az opera zeneszerzője Ruzicska József (1775 körül – 1823 után) egykori katonakarmester. Am többre törve a sereget odahagyja s a kolozsvári színháznál muzsikamesternek áll. Az ott szerzett kellő színházi gyakorlat után határozza el magát zenedráma írására. Témát keresve a gyakorlott Kótsitól kér tanácsot, s ő Kotzebou Béla's Fluch című darabját ajánlja. Sőt nem csupán javasolja, hanem a magyar történelemre is alkalmazza a drámát, mely

így már nemzeti alkotásnak tekinthető. Kótsi adaptációjából a librettót a basszista Udvarhelyi Miklós írta meg. Az opera bemutatóját Kolozsváron, 1822. december 26-án tartják. A mű sikere nagy, mert verbunkos tematikájával, bécsi, olasz és magyar zenei elemeinek vegyítésével mindenkiben érdeklődést kelt. S mivel nem csak a nyelve, hanem a története is magyar, mint az első nemzeti operát ünneplik, szerzőjét pedig később Erkel előfutáraként emlegetik.

Az opera Szegeden 1833. június 11-én kerül színre, feltehetően sikertelenül, mert a városházában lévő „Thália templomban” bemutatott előadást egy ismeretlen kritikus, a Szemlélő 1833. július 8-iki számában alaposan lehúzza:

„A Béla futásában szereplő Kilényi (Béla) és Szaplóczay (Ferkó) urakat kérjük hagyjanak fel az énekléssel és ott törekedjenek koszorú után, hol elérhetése nem lehetetlen. Latabár úr iparkodik tenorista lenni, de hangjából kitétszik, hogy sokra nem halad.”

Ennyi a recenzens „g” úr véleménye a kultúrtörténeti eseményről, az első Szegeden színre kerülő nemzeti operáról. Úgy látszik, nem csak a könyveknek, a magyar operáknak is meg van a maguk sorsa.

Legalábbis itt, a Tisza partján...